

ULUSLARARASI
14. VE 15. YÜZYIL İSLAM DÜŞÜNCESİNDE
FELSEFE, KELAM VE TASAVVUF
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

-I-

Editörler

Prof. Dr. Murat Demirkol
Arş. Gör. Hacer Ergin Özkan
Arş. Gör. Bilge Sever Kıyak

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları: 2

ULUSLARARASI
14. VE 15. YÜZYIL İSLAM DÜŞÜNCESİNDE
FELSEFE, KELAM VE TASAVVUF
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-I

Editörler

Prof. Dr. Murat Demirkol
Arş. Gör. Hacer Ergin Özkan
Arş. Gör. Bilge Sever Kıyak

© T. C. ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
(Sertifika No: 26056)

Kapak ve Mizanpaj
FCR Yayın Reklam (0312.3100860)

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

ISBN: 978-605-4929-11-5 (Takım)
ISBN: 978-605-4929-12-2 (1. Cilt)

Basım Tarihi
Eylül 2020

Bu bildiriler kitabı
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin
sağladığı destekle basılmıştır.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
Esenboğa Merkez Külliyesi C Blok Dumlupınar Mahallesi, 06760 Çubuk/Ankara
Tel: (0 312) 906 20 00
Web: <https://www.aybu.edu.tr>

MÂTÜRÎDÎ KELAMCISI SADRÜŞŞERÎA'NIN İYİLİK-KÖTÜLÜK DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Şerife Özketen

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya Türkiye

serifeozktn@gmail.com

0000-0002-8697-3924

Öz

Fiillerin iyi ve kötü olarak vasıflanmasında dinin mi yoksa aklın mı söz sahibi olduğu meselesi önemli klasik Kelâm konularından biridir. Fiillerin iyi ve kötü olarak nitelendirilmesi konusu, klasik Kelâm eserlerinde ele alınan önemli meseleler arasında yer almasının yanı sıra güncelliğini de korumaktadır. Bu çalışmada Ubeydullah b. Mesud Sadrüşşerîa Sâni'nin (öl. 747/1346) Kelâm ilminde fiillerin vasıflanışında iyilik ve kötülük düşüncesi çerçevesinde ortaya çıkan problemler üzerine anlayıcı, çözümleyici ve yorumlayıcı bir değerlendirme yapılacaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda inceleyeceğimiz husus; Sadrüşşerîa'nın iyilik ve kötülüğü vasıflandırmada esas aldığı düşüncesinin ne olduğu ile ilgilidir. Sadrüşşerîa'nın Mâtürîdî Kelâm âlimi olması, onun iyilik ve kötülük problemine yaklaşımını da belirlemiştir. O, fiillerin iyi ve kötü olarak vasıflanmasına aklî bir anlam yüklemiş, buna rağmen vahyi de geri plana atmamıştır. Dolayısıyla Sadrüşşerîa'nın akıl-vahiy dengesini itidalli bir şekilde kurduğunu görmekteyiz. İyilik ve kötülük meselesinde hem dine hem de akla ihtiyaç olduğunu dengeli bir şekilde açıklayan Sadrüşşerîa, bu hususla ilgili düşüncelerini öğrendiğimiz Tavzîh isimli eserinde iyilik ve kötülük konusunda Mâtürîdî anlayışı savunurken, Eş'arîler'in görüşlerini zaman zaman tenkit etmiştir. Bu çalışmada özellikle Mu'tezilî düşüncenin bir tezâhürü olarak beliren; aklın ön planda tutulması fikri ile Sadrüşşerîa'nın akıl-nakil arasında kurduğu denge arasında karşılaştırma yapılmıştır. Araştırmamızda, Sadrüşşerîa'nın iyilik ve kötülük konusundaki düşüncelerinin kalam ekolleri ile kesiştiği ve ayrıştığı hususlar objektif bir biçimde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Sadrüşşerîa, İyilik-Kötülük, Vahiy, Akıl

On the Thought of Goodness and Evil of Maturid Kalamcı Sadrüşşerîya Abstract

The question of whether religion or reason have a say in the qualification of actions as good and bad is one of the important classical theological issues. The issue of qualifying the actions as good and bad is not only one of the important issues in classical Kalam works, but it also keeps

up to date. In this study, based on Ubeydullah Mesud Sadr al-Sharia Sani (d. 747/1346) understanding, analysis and interpretative evaluation will be made on the problems that arise within the framework of the idea of good and evil in the interpretation of actions. For the purpose of the research, we will examine the issue which is about what the thought of Sadr al-Sharia is criteria of qualifying good and evil. The fact that Sadr al-Sharia was a scholar of Maturid, determined his approach to the problem of good and evil. He placed a rational meaning in the qualification of actions as good and bad, yet he did not put the revelation in the background. Therefore, we can see that Sadr al-Sharia has established the reason-revelation balance with caution. Sadr al-Sharia, who explains the need for religion and reason in a balanced way in the matter of good and evil, has occasionally criticized the views of the Asharism while defending the understanding of goodness and evil in the annotation named Tawdih. In this study, especially appearing as a manifestation of Mutazilites thought; a comparison was made between the idea of keeping the reason at the forefront and the balance that Sadr al-Sharia established between reason and revelation. In our research, the issues where Sadr al-Sharia's thoughts on good and evil intersect and diverge with theological schools are dealt with objectively.

Keywords: Kalam, Sadr al-Sharia, Good-Evil, Revelation, Reason

1. İyi ve Kötü Kavramlarının Sözlük ve Terim Anlamları

İyilik ve kötülük fiillerin birer niteliğidir. Fiillerin bizatihi kendilerinden dolayı mı yoksa sonuçlarına göre mi iyi ya da kötü niteliğini kazandıkları tartışmalı bir meseledir. Genel kananate göre; faillerine yarar sağlayan fiiller iyi, zarar getirenler ise kötü olarak isimlendirilir. Doğası gereği yararlı olanı seçen, zararlı olandan kaçınan insan, kendisi için seçtiklerini iyi, kaçındıklarını kötü olarak nitelendirir. Fakat insanın fiillerle ilgili verdiği bu tarz hükümler, fiillerin gerçekte de iyi ya da kötü değerini taşıdıkları manasına gelmemektedir. Bazı durumlarda iyi olarak nitelenen fiiller kötü şeklinde kabul edilirken, kötü olarak nitelenenler de iyi şeklinde kabul edilebilir. Bu durum ise iyi ve kötünün objektif olarak tanımlanması/tanımlanamaması sorununu karşımıza çıkarmaktadır.

Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde kötü, "nitelikleri aşağı olan, beğenilen özellikte olmayan, hoşla gitmeyen, işe yaramayan, değersiz" olarak tanımlanmakta; eski Türkçe karşılığı olarak da *fena* ve *şer* sözcükleri ile ifade edilmektedir. "Kötülük" ise, "kötü olma durumu", "zarar verecek iş" olarak belirtilmektedir.¹ Eski Türkçe karşılığı "şer" olarak gösterilen ve "iyinin karşıtı" olarak tanımlanan "kötü" ya "değersiz bulmanın, kınamanın, ayıp-

¹ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), "kötü", 2251.

lamanın konusu olan” ya da “ahlak değerlerine ve törel istence karşı olan” her şey olarak açıklanmaktadır.² İyi ise; işe yarar, özüne uygun, doğru yapılmış, doğasına uygun, değerli olarak ifade edilmektedir.³

İyilik ve güzellik anlamında husun, kötülük ve çirkinlik mânâsında kubuh terimleri Kelâm ilminde iyilik ve kötülüğün mâhiyet ve ölçüsüne ilişkin ihtilafları konu edinerek, fiillerin dinî ve ahlâkî değerini ortaya koymaktadır.⁴ Kur’ân-ı Kerim’in pek çok ayetinde bu vasıflara sahip insanların varlığına dikkat çekilmiştir.⁵ Çalışmamızda Sadrüşşerîa’nın iyilik ve kötülük düşüncesinin kelâmî yönü ele alınmasından dolayı iyilik ve kötülük kavramlarının yanı sıra zaman zaman husun ve kubuh terimlerini de kullanacağız.

2. İtikâdî Mezheplere Göre İyilik-Kötülük

Varlığının mahiyeti açısından iyilik ve kötülük meselesi ele alınırken dikkat edilmesi gereken temel ölçüt, bu kavramların fiillerdeki varlığının yaratılıştan mı yoksa sonradan mı olduğudur. Fiillerin taşıdığı iyi ve kötü olma vasfı, o fiiller varlık sahasına çıktıkları an itibariyle, yaratılıştan itibaren fiillerle birlikte olduğunu savunan Nesnelcilik anlayışına göre; bir fiilin iyi veya kötü olmasını gerektiren şeyin, ya o fiilin bizzat kendi varlığından veya ona ait vasıflardan kaynaklanmaktadır.⁶

Bunun aksine şayet fiillerdeki husun ve kubuh vasfı sonradan ise fiillerin iyilik ve kötülüğü yaratılıştan değil, sonrasında belirlenmiştir. Dolayısıyla Allah, bütün fiilleri yaratmış, daha sonra onların içeriklerini gözetmeksizin bir kısmına iyi, bir kısmına da kötü demiştir. Buna göre iyilik ve kötülük fiillere ait zâtî nitelik taşımaz. Fiillere, iyi ve kötü vasfının sonradan yüklenmiş olması, onlardaki husun ve kubuhun henüz ispatlanmamış olduğunu göstermektedir. Fiillerin iyi ve kötü özelliğinin belirlenmesinde etkin olan fâil Allah’tır. Fiilin değerini belirleyen ve ona muhteva kazandıran şey Allah’tır.⁷ Öznelcilik olarak tanımlanan bu anlayışa göre Allah’ın emrettiği şey iyi ve Allah’ın yasakladığı şey kötüdür. Verilen bu bilgilerden sonra Kelam ekollerinin ve Matürîdî âlimi Sadrüşşerîa’nın fiillerin iyi ve kötü olarak vasıflanmasında kabul ettikleri görüşleri karşılaştırmalı olarak inceleyelim.

² Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), “iyi-kötü”, 114.

³ Akarsu, “iyi-kötü”, 101.

⁴ İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebâr*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 272-273.

⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Furkân 25/67; el-Bakara 2/3-4; el- Mü’minûn 23/8; el-İsrâ, /11; eş-Şems 91/8-10.

⁶ Hulusi Arslan, “Ahlâkî Değerlerin Nesnelliği ve Öznelliği Açısından Mutezile ve Eş’arîlik”, *Hikmet Yurdu* 9/17 (Haziran 2016), 10.

⁷ Arslan, “Ahlâkî Değerlerin Nesnelliği ve Öznelliği Açısından Mutezile ve Eş’arîlik”, 15.

2.1. Mu'tezile'ye Göre İyilik-Kötülük

Mu'tezile fiillerin iyi ve kötü olarak vasıflanmasında dinin belirlemesi ile mi yoksa bizzat kendi öz varlıklarından mı iyi/kötü olduğu sorusuna “aklî” şeklinde cevap vermektedir. Buna göre fiillerin zâtında, aklî bir iyinin yanı sıra aklî bir kötü de mevcuttur. Bir fiilin iyi veya kötü olduğunun ayırt edilmesi aklın görevidir. Onlar, ilâhi vahiy gelmeden önce de fiilin iyi ve kötü olarak vasıflandığı görüşündedir. Fiilin iyi veya kötü, bir başka ifadeyle güzel ya da çirkin oluşu kendi iç yapısı gereğidir.⁸

İnsan fiillerini hasen ve kabih olmak üzere ikiye ayıran Mu'tezile, bunların idrak ediliş yöntemlerini şu şekilde açıklamıştır:

1) Fiillerin bir kısmı aklî zaruret yoluyla bilinebilir. Nimet verene şükretmenin güzel, nankörlük etmenin kötü olduğunu bilmek duruma misaldir.

2) Fiillerin bir bölümü aklî inceleme yoluyla idrâk edilebilir. Bir zararı içeren doğrunun güzelliği ve bir yararı içerisinde barındıran yalanın çirkinliği böyledir.

3) Fiillerin bir kısmı ise nakîl yoluyla bilinebilir. Namaz, zekat, hac gibi ibadetler buna örnek olarak gösterilebilir. Mu'tezile, nakil yoluyla idrâk edilebilen bu fiillerin kötülüğe engel olma ve tâate teşvik gibi taşıdıkları sıfatlar sebebiyle kötü fiillerden ayrıldığını belirtir. Onlara göre aklın tek başına bilemeyeceği fiiller bu türdendir.⁹

Mu'tezile'ye göre olaylar arasında bir sebep-sonuç ilişkisi mevcuttur. Olaylar arasında bulunan bu ilişki Allah'ın hikmeti gereğidir. Kâinatta olan hiçbir şey sebepsiz meydana gelmez. Aklın görevi ise bu sebepleri bulmak ve bir şeyin iyi veya kötü olduğunu tesbit etmektir. Din ise aklın bulabileceği iyi ve kötü olanları yalnızca belirler. Aklî olgunluğa erişmiş bir kimse dinin bildirmesine ihtiyaç duymadan fiillerin iyi ya da kötü olduğunu bilebilir.¹⁰ Ebu Abdullah Basrî (öl. 369/979) her akıllı insanın akli ile iyilik ve kötülük arasındaki farkı bilebileceğini, husunda yararın elde edilmesi ile kubuhta zararın bertaraf edilmesi gerekeceğini söyleyerek akla daha fazla yetki vermiştir.¹¹

Mu'tezile, iyi ve kötünün fiile fayda ve zarar gibi dış faktörlere bağlı olarak yüklenen bir nitelik olmadığını, bizzat fiilin kendi özünde bulunan özellikler olduğunu vurgular. Herhangi bir fiil, bizzat kendisinde bulunan birta-

⁸ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm (Tarih-Ekoller-Problemler)*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), 265.

⁹ Hâmid Gazâlî, *Mustasfa min ilmi'l-usûl*, çev. Yusuf Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1/73-74.

¹⁰ Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 77.

¹¹ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 307-308.

kım özellikleri nedeniyle güzel ya da çirkin olarak nitelenmektedir.¹² Daha önce de ifade edildiği üzere Nesnelcilik; fiillerin husun ve kubuh özelliklerinin onlarda gerçek manada var olduğu ve bu vasıfların akılla bilinmesinin mümkün olduğudur. Bu görüş, aklın insan hayatında belirleyici ve etkin bir fonksiyon icra ettiğini ifade etmesi yönüyle, insan irâdesini yaşamın her alanında etkin kılmaktadır. Nesnelci düşüncede fiillerdeki husun ve kubuh özellikleri Allah'ın dilemesinin bir sonucu olarak fiillere yüklenen vasıflar değildir. Aksine bir fiilin iyi olduğu için Allah tarafından emredildiği ve kötü olduğu için yasaklandığı¹³ şeklindeki görüştür.

2.2. Eş'ariler'e Göre İyilik-Kötülük

Eş'ariler, fiili işleyenin övülmesi ve mükâfatı hak etmesi ya da kınanması ve cezaıyla karşı karşıya kalması açısından bütün fiillerin birbirinin aynı olduğu görüşündedir. Fiiller ancak Allah'ın emretmesi ve yasaklamasıyla husun-kubuh niteliği kazanırlar.¹⁴ Onlara göre akıl, dini kuralları zorunlu kılmadığı gibi hiçbir fiili de iyi veya kötü şeklinde vasıflandıramaz. Çünkü ilâhî emirlerin iyiliği veya kötülüğü akılla değil dinin bildirmesiyle bilinebilir.

Hiçbir fiil zatı itibarıyla iyi veya kötü değildir. Bir fiili Allah emretti ise iyi, nehyetti ise kötüdür.¹⁵ Onlara göre iyi yalnızca ahirette mükâfatı sağlayacak, dinin güzel bulup teşvik ettiği ve yapılmasına sevap vadettiği fiillerin niteliğidir. Kötü ise iyinin zıddıdır ve ahirette cezalandırılmayı gerekli kılar.¹⁶ Bu bağlamda Eş'arî düşüncede iyi ve kötünün ancak emir ve nehiyle anlam kazandığını görmekteyiz.

Eş'ariler'e göre iyilik ve kötülük herkes tarafından zarurî olarak bilinemez. Hiçbir eğitim-öğretim görmemiş, herhangi bir telkine tâbi tutulmamış birisi, basit matematiksel aksiyomları bildiği halde yalan söylemenin kötü, doğru söylemenin iyi olduğu şeklinde bir bilgiye sahip olamaz; çünkü bunlar zannî delillerden olan meşhûrat kategorisine girmektedir.¹⁷ İyi veya kötü fiillerin mükâfat ve ceza ile ilişkilerini tesbit eden dindir. Bütün dinî hükümler aklî değil ilâhî bir menşee sahiptir. Dolayısıyla bu fiillerin aklî bir yapıya sahip olmaları söz konusu değildir. Aklî temelden yoksun olan dinî hüküm-

¹² Metin Özdemir, "Kötülük Problemine Felsefi ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/27 (Aralık 2016), 237.

¹³ Muzaffer Barlak, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Hüsn ve Kubuh Problemi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 120.

¹⁴ Şerafettin Gölcük, *Bâkîlânî ve İnsanın Fiilleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 266.

¹⁵ Ebu'l-Hasen Eş'arî, *Luma' fi'r-reddi alâ ehliz'zeyğ ve'l-bida'* (Kahire, 1955), 100; Abdülkerim Şehrîstânî, *Milel ve Nihal-Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi-* çev. Mustafa Öz, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 97.

¹⁶ Gazâlî, *İktisâd*, çev. Kemal Işık, 120.

¹⁷ Gazâlî, *Mustasfa*, çev. Yusuf Apaydın, 1/71.

ler tamamen vahye dayanırlar ve peygamberler vasıtasıyla öğrenilirler.¹⁸ İyi ve kötünün kaynağını vahye dayandıran Ebu'l-Hasen Eşarî'ye (öl. 324/936) göre, aklın vahye olan ihtiyacı göz ardı edilemez. Bir fiilin husun-kubuh, zulüm ve isyân oluşu akılla değil, peygamberler vasıtasıyla ulaşan naslarla idrak edilebilir.¹⁹

Eş'arîler, fiillerin zâtında iyiliğinden ve kötülüğünden söz edilemeyeceği görüşünü ileri sürerler. Bu iddialarını da şu gerekçelere dayandırır: Fiillerin hasen veya kabîh oluşunu akılla idrak edebilmek mümkün değildir. Çünkü akıl sahipleri fiillerin vasıflanışında ihtilaf içerisinde olabilir. Birinin güzel gördüğünü bir başkası çirkin olarak görebilir. Bunun yanı sıra bir kişi değişik zamanlarda farklı fikirlere sahip olabilir. Bu meseleyle ilgili farklı değerlendirmeler de yapılabilir.

İnsan akli karar kılmada dış etkenlere de açıktır. Akıl, çoğu zaman fiilin maksadına uygunluğunu ölçüt alabilir ancak bu da her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Bazen varılan hükmün aksine bir hüküm vermekte gerekebilir. Ayrıca akıl, bir durumun iyi ve kötü olduğu ile ilgili hüküm verirken genelleme yapmaktadır. Dolayısıyla aklın iyi ya da kötü gördüğünün Allah katında da iyi veya kötü olduğunu iddia etmek, sevap ve günahın da bu ölçütler dâhilinde gerçekleşeceğini ifade etmek zordur.²⁰

2.3. Mâtürîdîler'e Göre İyilik-Kötülük

Husun ve kubuh meselesinin aklîliği bağlamında Mâtürîdiyye mezhebi de Mu'tezileye yakın bir yerde durmaktadır. Mâtürîdîlere göre akıl, ilmin ve bilgisizliğin, olgunluk ve eksiklik anlamında, iyi ve kötü olduğunu idrak edebilir. Ayrıca akıl, adâletin güzel, zulmün ise çirkin olduğunu da kavrayabilir. Bir amaca göre fiilin iyi ya da kötü olduğunu düşünmek, yine aklın idrak ettiği güzellik ve çirkinliklerdendir. Bir kimsenin vefatı dostlarına göre kötü, düşmanlarına göre iyidir.²¹

Aklın bilebildiği iyi ve kötü oluş, dinin de emrettiği ve yasakladıklarıdır. İyi ve güzel olan aynı zamanda emir olduğu gibi, kötü ve çirkin olan da yasaktır.²² Bu hususlar durumdan duruma değişmeden her zaman kendinde iyi veya kötü olan nitelikler, yani özünde değişmesi mümkün olmayan iyi veya kötü değerler için geçerlidir. Adâlet, doğruluk ve hikmetin iyiliği; zulüm ve yalanın kötülüğü normal şartlarda akılla bilinmektedir. Bu gibi konularda vahyin koyduğu hükümlerle aklen sabit olan ya da akla yerleştirilmiş olan

¹⁸ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 320.

¹⁹ Hülya Alper, "Kelâm İlminde Vahyin ve Aklın Yeri", *Akâid ve Kelâm İlminde Vahyin ve Aklın Yeri*, ed. İlyas Çelebi-Mehmet Buğlen, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 143.

²⁰ Gazâlî, *Mustasfa*, çev. Yusuf Apaydın, 1/76-78.

²¹ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 266.

²² Gölcük-Toprak, *Kelam*, 323.

hükümler arasında herhangi bir çelişki yoktur. Bilakis aralarında tam bir uyum söz konusudur.²³

Ebu Mansûr Mâtürîdî (öl. 333/944) insanın bir faydaya yönelik olmayan veya zararlı sonuçlarından kaçınılamayan fiilleri işlemeyi çirkin gören bir tabiatta yaratıldığını ifade etmektedir. Bu bakımdan insan, eylemlerinde mükâfat ve cezanın gerçek olduğunu göz önünde bulundurmak zorundadır. Eğer böyle olmasaydı, düşmanlığın ve dostluğun sonuçları aynı olurdu. Bunlar dileme ve seçme bakımından farklı olduğuna göre sonuçları itibariyle de farklı olmalıdır.²⁴

Fiillerin hasen ve kabîh oluşunu hem şer'î hem de aklî olduğunu kabul eden Mâtürîdîler, farklı zaman, mekân ve sosyal çevrede yaşayan insanların ortak bir kanaatle belli fiilleri iyi ve kötü olarak vasıflandırdıklarını kabul etmektedir. Dolayısıyla onlar, değerlerin fiillere ait zâti nitelikler olduğunu ve bunun aklın idrâk kapsamı içerisinde olduğunu ifade ederler. Akıl, fiillerin ayrıntılarını, sosyal ilişkilerin karmaşık yönlerini her zaman tam olarak bilemeyeceği için bu konuda ihtiyaç duyulan kesin bilgilere ancak vahiyle ulaşılabilir.²⁵

3. Sadrüşşerîa'nın Düşüncesinde İyilik-Kötülük

Kelamda Matürîdî mezhebinin görüşlerini benimseyen²⁶ Sadrüşşerîa²⁷ bazı âlimler tarafından “İmam-ı Hümmam, Bahr-i Kamka' Fahrul-Ulami'l-Âlam” olarak isimlendirilmiş ve hakkında “Bu zat dibi görünmeyen deniz, ilmine kimsenin erişemediği bir âlimdi” denilmiştir.²⁸ Biz de bu sebepten dolayı Sadrüşşerîa'nın fiillerin vasıflanışında husun-kubuh meselesi ile ilgili görüşlerini incelemeyi amaçladık. Çünkü o, fiillerdeki iyilik ve kötülük meselesini, kelam ekollerinin ayırdığı önemli hususlardan biri olarak görmekte,²⁹ ko-

²³ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 123.

²⁴ Recep Ekiz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre Hüsn ve Kubuh*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 77.

²⁵ İlyas Çelebi, “Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsn-Kubuh”, *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1998), 81.

²⁶ Ömer Aydın, “Türk Kelam Bilgini Sadru's-Şerîa Es-Sânî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 3 (1995), 185.

²⁷ Sadrüşşerîa'nın eserleri Arapça olmasına rağmen anlatım şekli ve ifade tarzından dolayı kendisinin Arap olmadığını iddia eden âlimler mevcuttur. Ayrıca onun bir Türk şehri olan Buhara'da doğmuş olması da bir Türk âlimi olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra onun soyunu Hz. Peygamber'in ashabından Ubade b. Samit Ensari'ye dayandıranlar da vardır. Aydın, “Türk Kelam Bilgini Sadru's-Şerîa Es-Sânî”, 183.

²⁸ M. Ali Ayni & Naim Şahin “Türk Mantıkçıları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005), 345-346.

²⁹ Ubeydullah b. Mesud Sadrüşşerîa, *Tavzih fi halli ğavâmizi't-tenkih*, thk. Mustafa Misbâhî (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1971), 248; İsmail Karadavut, *Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mesud'un Akıl Anlayışı*, (Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 77.

nuya son derece önem vermektedir. Sadrüşşerîa, kelâm ilminde fiillerdeki iyilik ve kötülük anlamında kullanılan husun-kubuh meselesini, emredilen ve nehyedilen fiillerin iyi ve kötü oluşu, akıl tarafından bilinip bilinemeyeceği gibi konular içerisinde Tavzîh isimli eserinde derinlemesine ele almıştır.³⁰ Sadrüşşerîa'ya göre iyilik ve kötülük meselesi insanın fiillerinde özgür olup olmadığı ile ilişkilidir. Ona göre; insan özgürlüğü problemi, pek çok âlimin tam olarak kavrayamadığı önemli bir meseledir. Sadrüşşerîa, insanın fiillerinde özgür olup olmadığı ile ilgili olarak, fiillerin iki yönü olduğunu ifade etmekte, bunlardan birincisinin Allah'ın yaratmasıyla, ikincisinin kişinin eylemleriyle meydana geldiğini belirtmektedir. Dolayısıyla onun vurguladığı husus; zorunlu fiiller ile iradî fiiller arasındaki farktır.³¹

Sadrüşşerîa iyilik ve kötülük kelimelerinin üç farklı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. İlk olarak bir şeyin insan tabiatına uygun olmadığını belirtmek içindir. İkinci olarak bir şeyin ya olgunluk ya da noksanlık sıfatı taşımasıdır. Üçüncü olarak ise bu dünyada övülmeye ya da yerilmeye,³² ahirette mükâfat veya ceza ile karşılaşmayla ilgilidir. Bu tanımlardan hareketle Sadrüşşerîa, verilen ilk iki anlamın akıl ile tesbit edilebildiğini belirtmektedir. Fakat ona göre âlimlerin asıl ihtilafa düştükleri nokta üçüncü tanımdır. Daha önce belirtildiği üzere Eşariler iyilik ve kötülüğün akıl ile değil nakil ile bilinebileceğini vurgularken, Mutezilî âlimler akla daha çok yer ayırarak, iyiyi yapıldığında övülen, kötüyü yapıldığında yerilen fiil şeklinde kabul ederler. Onlara göre fiilin aklen ya da dinen övülmesi arasında bir fark yoktur.³³

Sadrüşşerîa, fiillerin iyi veya kötü şeklinde vasıflanması meselesinde Mâtürîdî anlayışı savunurken, Eş'arî düşüncüyü ağır şekilde tenkit etmektedir.³⁴ Eşariler'in fiilin iyi olması onun emredilmesine bağlı olduğu düşüncesinin aksine Sadrüşşerîa, Allah'ın bir fiili iyi olduğu için emrettiğini ifade etmektedir.³⁵ Nitekim "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza almanız diye size böyle öğüt veriyor"³⁶ ayetinden hareketle emirden önce ihsanın olmasının gerektiğini belirten Sadrüşşerîa, bu durumu aklın bilemeyeceğini, Allah'ın emri sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir.³⁷ Aslında burada Sadrüşşerîa'nın düşüncesi ile Eş'arî düşüncesi

³⁰ Sadrüşşerîa, Tavzîh, 251.

³¹ Sadrüşşerîa, Tavzîh, 173.

³² Sadrüşşerîa, Tavzîh, 173.

³³ Sadrüşşerîa, Tavzîh, 174.

³⁴ Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), 35/428.

³⁵ Sadrüşşerîa, Tavzîh, 195.

³⁶ en-Nahl 16/90.

³⁷ Sadrüşşerîa, Tavzîh, 196.

arasında çok önemli bir ayrıma şahit olmaktayız. Burada Eş'ârî düşüncenin akla çok özgür iradeyle fazla fonksiyon yüklediğini görmekteyiz.

Sadrüşşerîa, iyilik ve kötülük konusunda hükmün Allah tarafından verildiğini kabul ederken, Mu'tezile'nin bu konuda asıl hüküm verenin akıl olduğu görüşüyle ayrılmaktadır. Ona göre; akıl iyi ve kötüyü bilmeye yarayan araçtır. Allah, aklın doğru bir yol takip etmesi sonucunda bilgiyi yaratmaktadır. Daha açık bir ifadeyle; Mu'tezile, aklın Allah ve insanlar hakkında iyilik ve kötülük hususunda mutlak hüküm verici olduğunu kabul ederken, Allah'ın kulları için en uygun olanı yapmasını aklen vacip görmektedir. Ancak Sadrüşşerîa'ya göre, iyi ve kötü konusunda mutlak hüküm verici olan Allah, kullarının fiillerinin bir kısmını iyi, bir kısmını kötü kılandır.³⁸

Sadrüşşerîa, iyilik ve kötülük konusu ile ilgili ifrat ve tefrite düşenler bulunduğunu, Allah'ın sırlarından bir sır olan bu meseleye yalnızca Allah'ın seçkin kullarının vakıf olduğunu ifade etmektedir. O, kendisini Allah'ın seçkin olarak belirlediği kullar arasında görmemekte, --mütevaziliği sebebiyle- meseleyi idrakten aciz olduğunu kabul etmektedir.³⁹ Sadrüşşerîa, iyi ve kötünün aklen bilinebileceği görüşünü ispat ettikten sonra bu fiilleri özü itibarıyla iyi (liaynihi hasen), başka bir sebepten dolayı iyi (liğayrihi hasen) ve özü itibarıyla kötü (liaynihi kabih), başka bir sebepten dolayı kötü (liğayrihi kabih) şeklinde sınıflandırmıştır.⁴⁰ Mesela; ona göre nimet verene teşekkür etmek hasen-liaynihi, yani bizzat kendisinde var olan iyidir.⁴¹

Sadrüşşerîa'ya göre insan, kendisine yararlı ve zararlı olan şeyleri yalnızca vahiy yoluyla bilebilmekte, akıl da bu noktada ona yardım etmektedir. Dolayısıyla onun düşüncesinde, insan için yararlı ve zararlı olan şeylerin tespitinde vahiy, akıldan önce gelmektedir. Ancak buna rağmen o, akli bir tarafa atmamakta akla gereken önemi vermektedir. İyilik ve kötülük meselesi ile ilgili Sadrüşşerîa tarafından ifade edilen bu husus göz ardı edilmemesi gereken önemli bir tespittir.⁴²

Mutezile'nin akılcılığı ile Eş'ârîler'in nakilciliği arasında mutedil bir anlayışın temsilcileri olan Maturidi âlimler, akıl ile din arasında orta bir yol tutmuşlardır. Bu kategoride yer alan Sadrüşşerîa'nın akıl ve nakil ile ilgili bu tutumunun pratik sonuçlarından biri ergenlik çağına girmemiş çocuk ile kendisine davet ulaşmamış ve ömrünü toplumdan soyut bir ortamda geçirmiş kişinin imanlarının sıhhati meselesinde görülmektedir.⁴³

³⁸ Sadrüşşeria, Tavzîh, 191.

³⁹ Sadrüşşeria, Tavzîh, s. 248.

⁴⁰ Sadrüşşeria, Tavzîh, 270.

⁴¹ Sadrüşşeria, Tavzîh, 271.

⁴² İbrahim Özdemir, "Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmi T'alil", *BÜİF Dergisi* 1/13 (Ocak 2019), 24-25.

⁴³ Sadrüşşeria, Tavzîh, 587-592.

Sadrüşşerîa, Hz. Peygamber'i doğrulamanın dinen değil aklen vacip olduğundan dolayı bu durumun aklen iyi olduğunu kabul etmektedir. Çünkü onun düşüncesinde aklî gereklilik, yapıldığında aklen övülen, terk edildiğinde ise aklen yerilendir. Aklî iyi de yapıldığında aklen övülen şeydir.⁴⁴ İnsan akli kendisine yardım edecek, iyi olana ve doğru bilgiye yönlendirecek birine başvurmak zorundadır. Aklın ihtiyacı olduğu meseleleri en iyi bilen akli yaratandır. Bu da peygamberlerin gerekliliği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁴⁵

Sonuç olarak; fiillerin iyi ve kötü olarak vasıflandırılması gerek Mu'tezile ile gerekse Ehl-i Sünnet'in her iki kanadı arasında tartışmalı bir meseledir. Mu'tezile, iyi ve kötünün fiillerin aslından olduğunu, onlar hakkında dinin tesbit etmesinden önce de akılla bilinebileceğini iddia etmiştir. Eş'ariler, iyi ve kötünün tamamen dinin bildirmesi ile kavranabileceğini ifade ederek, akla hak ettiği değeri vermemişlerdir. Sadrüşşerîa'nın da temsilcilerinden olduğu Mâtürîdî ekolü ise bu meselenin değerlendirilmesinde Mu'tezile ve Eş'ariler'e göre daha itidalli bir görüş benimsemiştir. Onlara göre din hüküm koymadan önce de iyi ve kötünün bilinebilir fakat vahiy bu bilgimizi perçinlemektedir. Bu görüşlerden Sadrüşşerîa'nın düşüncesinde iyiliğin ve kötülüğün bilgisinin hem akılla hem de nakille elde edildiği, onun akıl ve vahiy dengesini kurabildiği sonucuna varmaktayız. Ayrıca o ne akla ne de vahye sınırsız bir alan ayırmaktadır. Her ikisine de gereken önemi atfeden Sadrüşşerîa, bu görüşüyle orijinalliğini ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Alper, Hülya. "Kelâm İlminde Vahyin ve Aklın Yeri". *Akâid ve Kelâm İlminde Vahyin ve Aklın Yeri*. ed. İlyas Çelebi-Mehmet Buğlen. 115-149. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Alper, Hülya. *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Arslan, Hulusi. "Ahlâkî Değerlerin Nesnelliği ve Öznelliği Açısından Mutezile ve Eş'arîlik". *Hikmet Yurdu* 9/17 (Haziran 2016), 9-19.
- Aydın, Ömer. "Türk Kelam Bilgini Sadru's-Şerîa Es-Sânî". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 3 (1995), 181-196.
- Ayni, M. Ali & Şahin, Naim. "Türk Mantıkçıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005), 343-354.

⁴⁴ Sadrüşşerîa, Tavzîh, 191.

⁴⁵ Hülya Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 130.

- Barlak, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Hüsün ve Kubuh Problemi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Çelebi, İlyas. *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebbar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1999), 55-90.
- Ebu'l-Hasen Eşarî. *Luma' fi'r-reddi alâ ehliz'zeyğ ve'l-bida'*. Kahire. 1955.
- Ekiz, Recep. *İmam Mâtûidî'ye Göre Hüsün ve Kubuh*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Gazâlî, Hâmid. *Mustasfa min ilmi'l-usûl*. Çev. Yusuf Apaydın. I. Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Gölcük Şerafettin-Toprak Süleyman. *Kelâm (Tarih-Ekoller-Problemler)*. Konya: Tekin Kitabevi, 2012.
- Gölcük, Şerafettin. *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Işık, Kemal. *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Kadı Abdulcebbar. *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karadavut, İsmail. *Sadrüşşeri'a Ubeydullah b. Mes'ud'un Akıl Anlayışı*. Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kılıç, Recep. *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Özdemir, İbrahim. "Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmî T'alîl". *BÜİF Dergisi* 1/13 (Ocak 2019), 11-35.
- Özdemir, Metin. "Kötülük Problemine Felsefi ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/27, (Aralık 2016), 235-250.
- Özen, Şükrü. "Sadrüşşeri'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Sadrüşşeri'a, Ubeydullah b. Mesud. *et-Tavzih fi halli ğavâmizi't-tenkih*. thk. Mustafa el-Misbâhî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1971.